

УДК 377.013

**КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА У
ПРОФЕСІЙНОМУ НАВЧАННІ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО
НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

©**Мефанік М.С.**

Українська інженерно-педагогічна академія

Інформація про автора

Мефанік Марія Сергіївна: ORCID: 0000-0003-1594-0364; mariya.mefanik@mail.ru; асистент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти, Українська інженерно-педагогічна академія; вул. Університетська 16, 61003, Україна

У статті розглянуто аспекти педагогічної діяльності майбутніх інженерів-педагогів. Визначено сутність комунікативної діяльності інженера-педагога в професійному навчанні учнів професійно-технічного навчального закладу. Акцентовано увагу на види та функції комунікативної діяльності інженера-педагога, а саме методологічна, дидактична, проектувальна, науково-дослідна, організаційно, виробничо-технологічна, діагностична, комунікативна.

Комунікативна діяльність інженера-педагога полягає у виконанні дій, спрямованих на включення учнів у різноманітні види діяльності, створення колективу й організацію спільної діяльності. Застосування комунікативних технологій дозволяє організувати різні види індивідуальної та групової професійної діяльності учнів. Комунікативна діяльність спрямована на встановлення педагогічно доцільних стосунків педагога з учнями, їхніми батьками, з іншими педагогами, представниками громадськості. Комунікативні технології уможливають участь інженера-педагога у використанні засобів спілкування з учнями та їхніми батьками, з колегами.

У статті відмічено особливість професійного навчання учнів професійно-технічного навчального закладу та особливості комунікативної діяльності.

Ключові слова: діяльність, комунікативна діяльність, інженер-педагог, комунікативна діяльність інженера-педагога, професійне навчання, навчальна діяльність.

Мефанік М.С. «Коммуникативная деятельность инженер-педагог в профессиональном обучении учащихся профессионально-технических учебных заведений»

В статье рассмотрены аспекты педагогической деятельности будущих инженеров-педагогов. Определена сущность коммуникативной деятельности инженера-педагога в профессиональном обучении учащихся профессионально-технического учебного заведения. Акцентируется внимание на виды и функции коммуникативной деятельности инженера-педагога, а именно методологическая, дидактическая, проектировочная, научно-исследовательская, организационно, производственно-технологическая, диагностическая, коммуникативная. Коммуникативная деятельность инженера-педагога состоит в выполнении действий, направленных на включение учащихся в различные виды деятельности, создание коллектива и организацию совместной деятельности. Применение коммуникативных технологий позволяет организовать различные виды индивидуальной и групповой профессиональной деятельности учащихся. Коммуникативная деятельность направлена на установление педагогически целесообразных отношений педагога с учениками, их родителями, с другими педагогами, представителями общественности. Коммуникативные технологии делают возможным участие инженера-педагога к использованию средств общения с учениками и их родителями, с коллегами.

В статті отмечено особенность професіонального обучения учащихся професіонально-технічного учебного заведения и особенности коммуникативной деятельности.

Ключевые слова: деятельность, коммуникативная деятельность, инженер-педагог, коммуникативная деятельность инженера-педагога, професіональное обучение, учебная деятельность.

Mefanik M. “Communicative activity of engineers-pedagogues in the process of vocational training at vocational technical educational institutions”

This article describes some aspects of the educational activity of future engineers-pedagogues. It defines the essence of the communicative activities of engineers-pedagogues in the process of teaching students in vocational technical educational institutions. Special attention is focused on types and functions of their communicative activities, such as methodological, didactic, design, research, organizational, production and technological, diagnostic and communication ones. The communicative activity of engineers-pedagogues consists in performing actions aimed at engaging students in various activities and includes team-building and organization of group activities. The use of communication technologies allows organizing various types of individual and group profession-oriented activities of students. Communicative activities are aimed at establishing pedagogically appropriate relationship of the teacher with his or her students, their parents, other teachers and members of the public. Communication technologies make possible for an engineer-pedagogue to use different means of communication to keep in touch with students and their parents as well as with colleagues.

The article highlights some peculiarities of professional training of students at vocational educational institutions as well as some features of relevant communicative activities.

Keywords: activities, communication activities, engineer-pedagogue, communicative activity of an engineer-pedagogue, vocational training, educational activities.

Постановка проблеми. Становлення нової системи освіти, орієнтованої на входження у світовий освітній простір, потребує суттєвих змін інноваційного спрямування у професійно-педагогічній підготовці майбутніх інженерів-педагогів. У таких умовах ціннісною установкою інноваційного навчання є не засвоєння знань як таких, а сприяння процесові інтелектуального і морального розвитку особистості учня, внаслідок чого змінюються пріоритети в діяльності інженера-педагога. Знання з мети освіти перетворюються на засіб розвитку пізнавальних та особистісних якостей учнів професійно-технічного навчального закладу, а інженер-педагог із «передавача» інформації – в організатора навчально-виховної діяльності, що володіє не лише окремими технологіями, а й має міцний методологічний фундамент своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми навчання комунікативної діяльності у процесі підготовки педагогічних кадрів визначенню її змісту, структури, компонентів присвячені роботи В.Андреєва, В.Гриньової, А.Добровича, І.Зазюна, В.Кан-Калика, Н. Кузьміної, А. Леонтєва, Б.Ломова, Ф.Рахматуліної, В.Семечко та інших.

Вивчалися педагогічні можливості та проблеми комунікативної діяльності в навчальному процесі такими вченими як О. А. Абдулліна, О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька, Б. С. Гершунський, О.А.Дубасенюк, І.О. Зимня, Є.І.Пассов, В.О.Сластьонін, В. В. Рибалка, І. А. Зязюн, К. Д. Ушинський та інші.

Питання інженерно-педагогічної діяльності досить актуальне в сучасних дослідженнях. Воно стало об'єктом наукових зацікавлень С. Артюха, В. Бажутіна, С. Батишева, В. Безрукової, О. Белової, Н. Брюханової, І. Васильєвої, Н. Грохольської, Т. Дмитренко, Н. Ерганової, Н. Жукової, Е. Зеєра, В. Іванової, І. Каньяковського, Г. Карпової, О. Коваленко, В. Косирєва, П. Кубрушка, М. Лазарєва, В. Ледньова, В.

Нікіфорова, О. Орчакова, М. Сибірської, П. Силайчева, Г. Стайнова, Л. Тархан, В. Федосенка, Т. Хлебнікової, М. Цирельчука, Є. Шматкова, О. Щербак та ін.

До питань розробки комунікативних технологій у професійній підготовці вчителів зверталися А. І. Ковлер, Т. М. Пушкар, В. М. Шепель, В. А. Мойсєєв, Т. Б. Юрко та інші.

При цьому особливостям та специфіці комунікативної діяльності інженера-педагога в наукових дослідженнях приділяється недостатньо уваги.

Мета статті – полягає у виявленні особливостей комунікативної діяльності інженера-педагога в професійному навчанні учнів професійно-технічного закладу.

Виклад основного матеріалу. Сучасна педагогіка в розумінні сутності категорії «діяльність» спирається на філософію та психологію, враховуючи її сутнісні якості (цілепокладання, перетворювальний характер, предметність, усвідомлений характер, суб'єктність) і структуру, та визначає її як форму активного ставлення особистості до навколишнього середовища; мотивовану сукупність закономірно пов'язаних між собою поведінкових актів і послідовних дій, спрямованих на виконання певних задач, на досягнення тих чи інших соціально значущих цілей.

У словнику [13] діяльність визначається як специфічна форма активного ставлення до оточуючого світу, зміст якої складає доцільна зміна і перетворення цього світу на основі освоєння й розвитку наявних форм культури. В Українському педагогічному словнику діяльність трактується як спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни» [3].

Психологи Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн розглядають діяльність як специфічну активність, що регулюється свідомістю, і в якій розвивається свідомість. О. Леонт'єв виділяє такі компоненти діяльності: потреба – мотив – мета – дії та операції. Набір окремих дій становить діяльність лише в тому випадку, коли вони підпорядковані єдиній меті. Л. Виготський зазначав, що «не може виникнути жодної доцільної діяльності без мети й завдань, які запускають цей процес та визначають його напрямок».

Вчений Л. Радзіховський вважає, що «діяльність – це специфічна людська цілеспрямована активність, яка розвивається з часом, є соціальною, тобто викликана суспільно значущими цілями, підкоряється суспільним нормам та коригується, конститується суспільними засобами».

У контексті нашого дослідження нам імпонує твердження В. Шадрикова, який підкреслює, що найважливішим аспектом діяльності є її розуміння як щастя, як форми самовираження, як шляху становлення людини.

Зауважимо, що зміна ключової мети навчання з формування системи знань, умінь і навичок на розвиток компетентностей ставить питання про якісно новий характер професійної діяльності педагога. У сучасній дидактиці педагогічна діяльність передусім трактується як діяльність, спрямована на розвиток особистості учня чи студента.

У роботах Н. Кузьміної, Ю. Кулюткіна, О. Щербакова наголошується на тому, що провідною метою педагогічної діяльності є вдосконалення особистості іншої людини. При цьому, педагогічна мета розглядається як «зміни, які прогнозує педагог у розвитку особистості учня в процесі навчання та виховання».

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних педагогів (Л. Г. Вяткін, Н. В. Кузьміна, В. О. Сластьонін, Г. І. Щукіна, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, І. І. Ільєсов, А. К. Маркова, Н. Ф. Талізїна, Д. Б. Ельконін, О. А. Вербицький, В. О. Кут'єв, І. А. Зимня, С. В. Логунов та ін.) із проблеми досліджуваного категорійного поняття дозволив виокремити притаманні особливості навчальної діяльності, що відрізняється від інших видів діяльності, а саме: спрямованість на оволодіння навчальним матеріалом та вирішення навчальних задач, на засвоєння загальних способів дій і наукових понять; спрямованість на зміни психічних якостей і поведінки самого суб'єкта навчання залежно від результатів його особистих дій; яскраво виражений гуманістичний характер: за змістом, смислом та формою. Одним із шляхів модернізації змісту, форм і методів навчання є впровадження діяльнісного підходу як альтернативи методу передачі

готових знань і їх пасивного засвоєння, що визначає шлях розвитку особистості інженера-педагога у процесі навчання, забезпечуючи організацію окреслених умов, а саме: переорієнтацію навчання з традиційного засвоєння і запам'ятовування готових форм знань на процес їх отримання і функціонування; формування основних видів діяльності – спілкування, пізнавальної і навчальної діяльності; цілеспрямованого формування вмінь і навичок як розумових дій на основі поетапного їх відпрацювання.

Зокрема В. Безрукова зазначає, що інженер-педагог – це людина, яка виконує діяльність у двох системах одночасно: людина-людина та людина-техніка [2].

Водночас Е. Зеєр аргументовано доводить, що інженер-педагог – це фахівець із вищою освітою, який здійснює педагогічну, навчально-виробничу та організаційно-методичну діяльність [6].

Процес навчання – це одна з основних категорій педагогіки. Аналізу процесу навчання присвячено багато робіт сучасних педагогів, зокрема А. Алексюка, О. Коваленко, В. Лозової, І.В. Малафійка, Н. Мойсеюка, И. Подласого, Н. Бордовскої, А. Реана, М. Фіцули, А. Хуторского, В. Чайки та інші.

Варто відзначити відсутність одноставності щодо наукових інтерпретацій сутності навчального процесу. Навчальний процес – це система організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію змісту освіти на певному освітньому або кваліфікаційному рівні відповідно до державних стандартів освіти [5].

В. Ягупов вважає, що навчальний процес – це зміна стану системи навчання як цілісного соціально-педагогічного явища, послідовне просування вперед для досягнення цілей навчання, виховання, розвитку та самовдосконалення тих, хто навчається [15].

Згідно з С. Гончаренком, навчання – цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, відповідно, поняття «навчальний» є похідним від «навчання» [3].

Зважаючи на те, що термін процес (від лат. *processus* – просування) означає рух уперед із метою досягнення результату, то навчальний процес розуміємо як навчальний рух, проходження, просування вперед [11]. Беручи до уваги цю домінуючу в етимології терміна назви «процес», пропонуємо його таке робоче визначення: з огляду на мету нашого дослідження ми обрали визначення, згідно з яким, процес навчання – це цілеспрямована та послідовна взаємодія викладача і тих, хто навчається, під час якої вирішують завдання освіти, виховання й загального розвитку [15].

Сьогодні інженерно-педагогічна освіта є синтезом інженерної та педагогічної освітніх систем, як зазначає науковець О. Коваленко, вона не є механічним поєднанням двох видів освіти - це новий вид системи знань [9].

Особливість інженерно-педагогічної освіти полягає в підготовці та вихованні інженерів-педагогічних кадрів, які володіють системою інженерних знань, навичок і умінь у певній галузі виробництва та здатні висококваліфіковано здійснювати професійно-освітні функції у сфері професійно-технічної та вищої професійної освіти I - II рівня акредитації.

На думку науковця Е. Зеєра, сутність поняття „інженер-педагог”, неможливо зрозуміти завдяки простому поєднанню понять „інженер” і „педагог”, незважаючи на спільні риси їх діяльності. Це нове сучасне поняття, яке наповнює діяльність фахівця якісно новим змістом [6].

Діяльність інженера-педагога є багатоаспектною, складною динамічною системою, то її усвідомлення потребує визначення функції. Вчений Е. Зеєр пропонує таке визначення поняття: "функції інженерно-педагогічної діяльності - однорідні за змістом групи, що складаються з видів діяльності, які постійно повторюються та виконання яких характерно для інженер-педагогів" [7, с. 425].

Науковці по-різному підходять до визначення функцій інженерно-педагогічної діяльності. Так, Е.Зеєр визначає дві групи функцій, характерних для діяльності інженера-педагога: цільові, спрямовані на навчання професії й розвиток особистості

майбутнього фахівця, та операційні, які притаманні тільки інженерам-педагогам, оскільки забезпечують реалізацію першої групи функцій [7; 8].

В. Безрукава виділяє: цільові функції, до яких відносять функції навчання, виховання і розвитку, а також функції-засоби (гностична, проектувальна, конструктивна, комунікативна та організаційна), виконання яких пов'язане з особистісними якостями інженера-педагога [1, с. 159].

На підставі проведеного аналізу підходів науковців щодо визначення функцій інженера-педагога пропонуємо узагальнений перелік:

- методологічна функція, яка полягає в озброєнні учнів та студентів основами пізнання й розуміння всіх процесів і принципів загально-педагогічного та професійного характеру;

- дидактична функція, що полягає у планомірній передачі учнівській молоді професійних знань, умінь і навичок з використанням відповідних для цього технологій та навчально-методичного забезпечення;

- розвивально-виховна функція, яка забезпечує розвиток особистості майбутнього робітника, його світогляду, формування професійно важливих якостей та професійної спрямованості на ефективне здійснення діяльності у обраному напрямку;

- проектувальна функція, яка пов'язана з прогнозуванням, аналізом та вибором раціональних шляхів й засобів навчання, розробці дидактичного матеріалу, а також нормативної документації, різноманітних програм, проектів та планів, що є основою управління педагогічним або виробничим процесом і забезпечує професійний розвиток як учнів, так і власне інженера-педагога;

- науково-дослідна функція, що забезпечує дослідження нових педагогічних теорій та напрямків, передового педагогічного досвіду, досягнень науки й техніки, нових технологічних процесів та інновацій з метою вдосконалення всіх компонентів діяльності інженера-педагога та забезпечення його саморозвитку;

- організаційно-управлінська функція, яка полягає у використанні різноманітних форм і методів управління навчально - виховним та виробничо-технологічним процесом з урахуванням впливу різноманітних чинників внутрішнього та зовнішнього середовища;

- виробничо-технологічна функція, пов'язана із володінням фундаментальними та практичними знаннями у визначеній сфері виробництва і передачі учням сутності технологічних процесів та практичного досвіду діяльності в цій галузі;

- діагностична функція, сутність якої полягає в отриманні та аналізі інформації про рівень професійного та особистісного розвитку майбутніх фахівців, який повинен відповідати його освітньо - кваліфікаційній характеристиці.

- комунікативна функція, яка передбачає вибір стратегії спілкування з метою встановлення правильних взаємовідносин з учнями, колегами, батьками учнів із боку педагога залежно від мети і завдань навчальної та педагогічної ситуації.

Сучасні науковці по-різному підходять і до визначення видів інженерно-педагогічної діяльності. Виділяють такі складові інженерно-педагогічної діяльності: педагогічна, інженерно-технічна і виробничо-технологічна (Е. Зеєр); гуманітарна та технічна (В. Безрукава); педагогічна та інженерна (А. Сейтешев, Т. Калініченко); професійно-інженерна та професійно-педагогічна (О. Коваленко); педагогічна, навчально-виробнича і організаційно-методична (О. Щербак); психолого-педагогічна, загально-наукова, інженерна та методична (О. Маленко). І. Рижкова зазначає, що специфічних видів робіт інженер-педагог виконує до чверті. До таких робіт дослідниця відносить: розробку виробничо-технічної та інструктивно-технічної документації, експлуатацію та обслуговування навчального обладнання, освоєння нових зразків техніки і технологій тощо.

Комунікативна діяльність розглядається науковцями як особливий вид діяльності і представлена у працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених (Г. А. Кудрявцева, Ю.

М. Кулюткін, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, Ю. М. Ємельянова, N. Brieger, R. Ellis, D. Humes, B. Kupper-Herr, H.H. Stern, J. Swales, E. Williams та ін.)

Дотримуючись позиції О. А. Лобанова, ми інтерпретуємо комунікативну діяльність як процес активності людини, спрямований на іншу людину (на його почуття, дії), що спонукається певними мотивами (пізнати іншу людину як особистість) і висловлюється за допомогою різних комунікативних засобів (слів, жестів, міміки) для реалізації тієї чи іншої комунікативної потреби (вступити в контакт з іншою людиною, долучити партнера до своїх цінностей) [10.с.19].

В аспекті професійної підготовки комунікативна діяльність означає «багатоплановий процес і результат встановлення і розвитку контактів між студентами і педагогом, між самими студентами, що породжується потребами навчальної діяльності і включає в себе живий обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, спілкування, подолання конфліктів, зміни позицій і прийняття рішень» [14].

Для того, щоб конкретизувати комунікативну діяльність інженера-педагога, слід розглянути її навчально-процесуальні особливості в системі професійної освіти.

Академік Н.Г.Ничкало наголошує, що «сучасна система профтехосвіти потребує оновлення, приведення у відповідність із потребами інформаційно-технологічного суспільства, врахування динамічних змін на ринку праці, соціального захисту педагогів професійного навчання, викладачів, майстрів та учнів, модернізації матеріально-технічної бази училищ, сучасного науково-методичного забезпечення підготовки висококваліфікованого виробничого персоналу»[12].

Проектування навчального процесу, вважає В.І.Панов, має забезпечити відповіді на запитання: кого навчати (психологічні особливості контингенту учнів), чого навчити (зміст освіти), навіщо навчати (стратегічні і тактичні особливості навчально-виховного процесу та освітнього середовища в цілому), як навчати (особливості використання навчальних технологій), кому навчати (визначення вимог до професійної та особистісної підготовки педагогів).

Діяльність інженера-педагога передбачає всебічну підготовку як до практичного, так і до теоретичного навчання в цілому за спеціальністю (аспектно), за дисциплінами професійного циклу (політехнічними, загальнопрофесійними та вузької спеціалізації), детермінованих конкретною професійною діяльністю визначеної сфери виробництва, що висуває підвищені вимоги щодо виробничо-технологічної підготовки такого фахівця.

Вимоги щодо активізації комунікативної діяльності майбутнього інженера-педагога подані в освітньо-кваліфікаційних характеристиках. Осмислення цих вимог крізь актуалізацію в комунікативної діяльності дозволяє дійти висновку, що ця діяльність є важливою передумовою оволодіння комунікативними технологіями, з метою формування дій викладача:

- веде встановлену документацію щодо планування, обліку й звітності виробничого навчання, своєчасно здійснює матеріально-технічну та методичну підготовку до уроків, підбір навчально-виробничих робіт і замовлень. Бере активну участь в методичній роботі, що проводиться в училищі;

- планує, організовує навчально-методичну роботу різних видів і форм, спрямовану на підвищення професіоналізму, педагогічної майстерності;

- формує в учнів професійні знання, навички й уміння, передбачені кваліфікаційною характеристикою та програмою виробничого навчання; несе відповідальність за повноту та якість реалізації змісту програм виробничого навчання, організацію навчального процесу за прогресивними технологіями щодо виконання відповідних робіт і виробництва товарної продукції;

- разом із класним керівником бере активну участь у комплектуванні навчальних груп, збереженні контингенту учнів і розподілі випускників згідно з угодами з підприємствами, для яких готуються кваліфіковані робітничі кадри, урочистій посвяті випускників у робітники;

- розвиває в учнів прагнення до технічної творчості, винахідницької діяльності як основи професійної майстерності; готує учнів до поетапної атестації; бере участь у проведенні конкурсів на кращого учня відповідної професії, випускних кваліфікаційних іспитах;

- широко використовує в навчальному процесі науково-методичні рекомендації, передовий педагогічний і виробничий досвід та інше.

Проаналізувавши зміст комунікативної діяльності інженер-педагога, можна визначити його роль як суб'єкта організації професійного навчання учнів професійно-технічного навчального закладу:

- комунікативна діяльність інженера-педагога полягає у виконанні дій, спрямованих на включення учнів у різноманітні види діяльності, створення колективу й організацію спільної діяльності. Застосування комунікативних технологій дозволяє організувати різні види індивідуальної та групової професійної діяльності учнів;

- комунікативна діяльність спрямована на встановлення педагогічно доцільних стосунків педагога з учнями, їхніми батьками, з іншими педагогами, представниками громадськості. Комунікативні технології уможливають участь інженера-педагога до використання засобів спілкування з учнями та їх батьками, з колегами.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок Таким чином, комунікативна діяльність інженера педагога в професійному навчанні учнів професійно-технічному навчальному закладі посідає особливе місце. Тому інженер-педагог повинен постійно оновлювати існуючі та створювати нові освітні програми, вдосконалювати та розробляти навчальні плани, робочі програми навчальних дисциплін, шукати нові та модернізувати існуючі педагогічні технології для активізації комунікативної діяльності.

Подальшого вивчення потребують питання розробки системи підготовки майбутніх інженерів-педагогів до використання комунікативних технологій у професійному навчанні учнів професійно-технічного навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика : учеб. пособие для инж.-пед. ин-тов и индустриально-педагогических техникумов / В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Изд-во «Деловая книга», 1996. – 344 с.
2. Безрукова В. С. Педагогика профессионально-технического образования. Теоретические основы / В. С. Безрукова. – Свердловск : Свердлов. инж.-пед. ин-та, 1989. – 88 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 374 с.
4. Макаренко А. С. Прапори на баштах / А. С. Макаренко; пер. з рос. О. І. Бандури. – Київ : Молодь, 1988. – 384 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. — 376 с.
6. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах : наказ М-ва освіти України від 02.06.1993 р. № 161 // Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. – К., 1994. – 336 с. наказ втратив чинність 26.12.2014
7. Зеер Э. Ф. Методология исследования психолого-педагогических проблем инженерно-педагогического образования / Э. Ф. Зеер. – Свердловск : Изд-во Свердл. инж.-пед. ин-та, 1985. – 66 с.
8. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования : учеб. пособие / Э. Ф. Зеер. – 2-е изд., перераб. – М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 480 с.
9. Зеер Э. Ф. Профессиональное становление личности инженера-педагога / Э. Ф. Зеер. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1988. – 120 с.
10. Коваленко О. Е. Инженерно-педагогичні кадри віршують усе. Або майже все. / О. Коваленко // Вища школа. – 2006. – № 3. – С. 15-25.
11. Лобанов А. А. Основы профессионально-педагогического общения : учеб. пособие / А. А. Лобанов. – Москва : Академия, 2002. – 192 с.

12. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 3-є вид. доп. – К. : ВАТ «КД НК», 2001. – 608 с.
13. Ничкало Н. Г. Проблеми формування сучасного виробничого персоналу в Україні: стратегія і перспективи наукових пошуків / Н. Г. Ничкало // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи : зб. наук. пр.; [за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало]. – К., 2003. – С. 139-153.
14. Философский энциклопедический словарь / под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева [и др.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
15. Царев М. А. Коммуникативная деятельность как фактор формирования субъектности студента : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / М. А. Царев. – Оренбург, 2004. – 219 с.
16. Ягупов В. В. Дидактичні поняття: «навчальний процес» чи «процес навчання» / В. В. Ягупов // Рідна школа. – 2000. – № 2. – С. 16-19.

References

1. Bezrukova, VS 1996, *Pedagogika. Proektivnaja pedagogika* [Projective Pedagogy], Izdatelstvo Delovaja kniga, Ekaterinburg.
2. Bezrukova, VS 1989, *Pedagogika professionalno-tehnicheskogo obrazovanija. Teoreticheskie osnovy* [Pedagogy of vocational education. Theoretical basis], Sverdlovskij inzhenerno-pedagogicheskij instituta, Sverdlovsk.
3. Honcharenko, SU 1997, *Ukrayinskyu pedahohichnyy slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary], Lybid, Kyiv.
4. Makarenko, AS 1988, *Prapory na bashtakh* [Flags on the towers], Molod, Kyiv.
5. Honcharenko, SU 1997, *Ukrayinskyu pedahohichnyy slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary], Lybid, Kyiv.
6. Ministerstvo osvity Ukrayiny 1994, 'Polozhennya pro orhanizatsiyu navchalnoho protsesu u vyshchikh navchalnykh zakladakh : nakaz Ministerstva osvity Ukrayiny vid 02.06.1993 roku no. 161' [Regulations on the organization of educational process in higher educational institutions], *Zbirnyk zakonodavchyykh ta normatyvnykh aktiv pro osvitu*, Kyiv.
7. Zeer, JeF 1985, *Metodologija issledovanija psihologo-pedagogicheskikh problem inzhenerno-pedagogicheskogo obrazovanija* [Methodology of research of psychological and pedagogical problems of engineering and pedagogical education], Izdatelstvo Sverdlovskogo inzhenerno-pedagogicheskogo instituta, Sverdlovsk.
8. Zeer, JeF 2003, *Psihologija professionalnogo obrazovanija* [Psychology of vocational education], 2nd edn, Izdatelstvo Moskovskogo psihologo-socialnogo instituta, Moskva, Izdatelstvo NPO MODJeK, Voronezh.
9. Zeer, JeF 1988, *Professionalnoe stanovlenie lichnosti inzhenera-pedagoga* [Professional formation of the personality of the engineer-teacher], Izdatelstvo Uralskogo universiteta, Sverdlovsk.
10. Kovalenko, OE 2006, 'Inzhenerno-pedahohichni kadry virshuyut vse. Abo mayzhe vse' [Engineering and pedagogical personnel are verses all. Or almost everything], *Vyshcha shkola*, no. 3, pp. 15-25.
11. Lobanov, AA 2002, *Osnovy professionalno-pedagogicheskogo obshhenija* [Fundamentals of professional and pedagogical communication], Akademija, Moskva.
12. Moyseyuk, NYe 2001, *Pedahohika* [Pedagogy], 3rd edn, Vidkryte aktsionerne tovarystvo Knyzhkova drukarnya naukovoyi knyhy, Kyiv.
13. Nychkalo, NH 2003, 'Problemy formuvannya suchasnoho vyrobnychoho personalu v Ukrayini: stratehiya i perspektyvy naukovykh poshukiv' [Problems of the formation of modern production personnel in Ukraine: the strategy and prospects of scientific research], in Zyazyun, IA & Nychkalo, NH (eds.), *Pedahohika i psykholohiya profesiynoyi osvity: rezultaty doslidzhen i perspektyvy*, Kyiv, pp. 139-153.
14. Averincev, SS, Arab-Ogly, JeA, Ilichev, LF et al. (eds.) 1989, *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary], Sovetskaja jenciklopedija, Moskva.
15. Carev, MA 2004, 'Kommunikativnaja dejatel'nost kak faktor formirovanija subektnosti studenta' [Communicative activity as a factor in the formation of student subjectivity], Kand.ped.n. thesis, Orenburg.
16. Yahupov, VV 2000, 'Dydaktychni ponyattya: navchalnyy protses chy protses navchannya' [Didactic Concepts: "educational process" or "learning process"], *Ridna shkola*, no. 2, pp. 16-19.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2017р.